

TIJORAT BANKLARIDA BANK RISKLARINI TAHLIL QILISH VA BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Majidov Mirzohid Amriddinovich,

*O'zmilliybank AJ bosh ofis muammoli kreditlarni undirish va yurudik
muvofiqlashtirish departamentida undiruv bo'yicha menejer*

Mirzohid19888@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda tijorat banklarida risklarni aniqlash, baholash va boshqarishning nazariy-uslubiy asoslari hamda O'zbekiston bank tizimining amaldagi risk ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Tahlilda kredit, likvidlik, kapital, foiz va bozor, operatsion-kiber hamda iqlim risklari alohida ko'rib chiqildi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024 va 2025-yillar uchun moliyaviy barqarorlik hisobotlari, bank tizimi prudensial ko'rsatkichlari hamda Bazel qo'mitasining amaldagi tamoyillaridan foydalanildi. Mavjud ma'lumotlar asosida risklarni boshqarishda risk-appetit, stress-test, portfel darajasidagi monitoring, kapital va likvidlik buferlari hamda erta ogohlantirish vositalarining ahamiyati yoritildi.

Kalit so'zlar: bank riski, kredit riski, likvidlik riski, kapital yetarliligi, operatsion risk, kiber risk, stress-test, risk-appetit, Basel III, moliyaviy barqarorlik.

Kirish

Tijorat banklari moliyaviy vositachilik jarayonida resurslarni jalb etish, ularni kredit va boshqa aktivlarga joylashtirish, to'lovlarni amalga oshirish hamda iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirish bilan bog'liq ko'plab risklarni qabul qiladi. Bank risklari daromadlilik va barqarorlik o'rtasidagi muvozanat bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular yetarli darajada boshqarilmasa kapital, likvidlik, aktivlar sifati va bankning to'lovga qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Bazel bank nazorati qo'mitasining 2024-yilda yangilangan Core Principles hujjatida samarali bank nazorati uchun risklarni boshqarish jarayoni, kapital yetarliligi, kredit riski,

muammoli aktivlar, bozor riski, bank kitobidagi foiz riski, likvidlik riski hamda operatsion risk alohida tamoyillar sifatida belgilangan¹.

Bank risklarini tahlil qilishda faqat bitta ko'rsatkichga tayanish yetarli emas. Kredit portfeli sifati, kapital buferlari, likvid aktivlar hajmi, depozitlar barqarorligi, qarz oluvchilarning qarz yuklamasi, foiz va valyuta o'zgarishlari, axborot tizimlarining uzluksizligi kabi omillar bir-biri bilan bog'liq holda bankning umumiy risk profilini shakllantiradi. Shu sababli zamonaviy risk-menejment yondashuvi risklarni alohida emas, balki portfel va bank miqyosida kompleks ko'rib chiqishni talab qiladi.

Bazel qo'mitasining 2025-yilda yangilangan kredit riskini boshqarish tamoyillariga ko'ra, samarali kredit risk-menejment to'rtta tayanch yo'nalishga asoslanadi: mos kredit-risk muhitini shakllantirish; puxta kredit ajratish jarayonini tashkil etish; kreditlarni ma'muriy boshqarish, o'lchash va monitoring qilish; kredit riskiga nisbatan yetarli nazoratni ta'minlash². Mazkur yondashuv bank kuzatuv kengashi va yuqori boshqaruv organlarining risk strategiyasini tasdiqlashi, kredit siyosatini muntazam qayta ko'rib chiqishi va risk limitlarini bankning kapital quvvati bilan uyg'unlashtirishini nazarda tutadi.

Bazel standartlarida risklarni boshqarish bankning ichki kapital yetarliligini baholash jarayoniga ham integratsiya qilinishi belgilangan. Xususan, kredit riskini individual qarz oluvchi va portfel darajasida baholash, ichki reytinglardan foydalanish, yirik ekspozitsiyalar va risk konsentratsiyasini nazorat qilish zarur³. Bu bank risklarini boshqarishda "risk paydo bo'lgandan keyin choralar ko'rish" yondashuvidan "riskni oldindan aniqlash va chegaralash" yondashuviga o'tish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham kredit risklarini boshqarishda portfel diversifikatsiyasi, stress-test, ichki reyting va avtomatlashtirilgan monitoringdan

¹ Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. BIS, 25 April 2024. URL: <https://www.bis.org/committees/bcbs/basel-framework/standard/bcp>.

² Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. 30 April 2025. URL: <https://www.bis.org/publications/202504-guidelines-principles-management-credit-risk>.

³ Basel Committee on Banking Supervision. Supervisory Review Process: Comprehensive Assessment of Risks. URL: <https://www.bis.org/committees/bcbs/basel-framework/standard/srp/20/inforce/2019-12-15/published/2019-12-15>.

foydalanish masalalari ko'tarilgan. D. Mirtursunova kredit portfeli sifatini oshirishda stress-testlar, ichki reyting tizimlari va diversifikatsiyani kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi⁴. Sh. Hamroyev esa kredit risklarini boshqarishda zamonaviy texnologiyalar va skoring vositalarining amaliy ahamiyatini yoritadi⁵. Ushbu ishlarda ilgari surilgan yondashuvlar xalqaro prudensial tamoyillar bilan mazmunan uyg'un bo'lib, ularning samaradorligi bankning ma'lumotlar sifati va ichki nazorat darajasiga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil uchun Moliyaviy barqarorlik hisobotida bank tizimida moliyaviy barqarorlik saqlangani, kapital yetarliligi 17 foiz darajasida bo'lgani, likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR) 194 foizga, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR) esa 115 foizga yetgani qayd etilgan⁶. Bu ko'rsatkichlar o'sha davrda tizim bo'yicha kapital va likvidlik buferlari minimal prudensial talablar ustida shakllanganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslar kreditlarining o'sishi qarz yuklamasini nazorat qilishni dolzarb qilib qo'ygan: 2024-yilda umumiy DSTI 34 foizni tashkil etgan va kreditlarning 40 foizi DSTI darajasi 50 foizdan yuqori bo'lgan qarz oluvchilarga to'g'ri kelgan.

2025-yil yakunlari bo'yicha Markaziy bankning Moliyaviy barqarorlik hisobotida bank tizimining risklarni yutish qobiliyati mustahkamligi qayd etilgan. 2026-yil

1-yanvar holatiga jami regulativ kapital yetarliligi 18,3 foiz, CET1 kapital yetarliligi 14,7 foiz, LCR 208 foiz va NSFR 120 foiz bo'lgan. Muammoli kreditlar ulushi 3 foizgacha pasaygan. Shuningdek, jismoniy shaxslarning o'rtacha DSTI ko'rsatkichi 38 foizdan 37 foizga pasaygan, biroq mikroqarzlilar bo'yicha o'rtacha DSTI 40 foizga yetgani va mikroqarz oluvchilar soni qariyb 2,7 mln kishini tashkil etgani qayd etilgan⁷. Bu holat kredit riskini segmentlar kesimida baholash

⁴ Mirtursunova D. Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari. Green Economy and Development, 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15493708.

⁵ Hamroyev Sh. Kredit risklarini boshqarishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni. Muhandislik va iqtisodiyot, 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15634966.

⁶ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. The Financial Stability Report for 2024 has been published. 30 May 2025. URL: <https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/2481500/>.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for 2025 Published. 7 July 2026. URL: www.tadqiqotlar.uz

zarurligini ko'rsatadi.

1-jadval

Tijorat banklarida asosiy risklar va ularni nazorat qilish vositalari⁸

Risk turi	Asosiy namoyon bo'lish shakli	Amaldagi boshqaruv vositalari
Kredit riski	Qarz oluvchining majburiyatni bajarmasligi, NPL va konsentratsiya	Skoring, limitlar, diversifikatsiya, zaxiralar, stress-test, monitoring
Likvidlik riski	Majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish uchun likvid mablag' yetishmasligi	LCR, NSFR, yuqori sifatli likvid aktivlar, likvidlik gap-tahlili
Kapital riski	Kutilmagan zararlarni qoplash quvvatining pasayishi	CAR, CET1, kapital konservatsiya va kontrtsiklik buferlar
Bozor/foiz riski	Foiz stavkasi, valyuta kursi va bozor narxlari o'zgarishi	Limitlar, aktiv-passivlarni boshqarish, sezgirlik va stress-test
Operatsion/kiber risk	Jarayon, xodim, IT yoki tashqi hodisalar sababli yo'qotishlar	Ichki nazorat, uzluksizlik rejasi, kiberxavfsizlik va hodisalarni monitoring qilish
Iqlim riski	Jismoniy va o'tish risklarining qarz oluvchi va aktivlarga ta'siri	Ssenariy tahlili, ekspozitsiyalar xaritasi, risk-appetitga integratsiya

2025-yilda O'zbekistonda makroprudensial vositalar Basel III tamoyillariga muvofiq yanada rivojlantirilgan. Markaziy bank ma'lumotiga ko'ra, kapital konservatsiya buferi 2,5 foiz, kontrtsiklik kapital buferi 1,5 foiz, tizimli ahamiyatga ega banklar uchun kapital buferi 1 foiz darajasida qo'llanilgan. Qarz oluvchiga

<https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/4124468/>.

⁸Basel Committee va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki materiallari asosida tuzilgan.

bog'liq cheklovlar doirasida barcha kreditlar uchun DSTI talabi 50 foizgacha qat'iylashtirilgan, avtomobil kreditlari uchun LTV 75 foiz, ipoteka kreditlari uchun esa 80–85 foiz qilib belgilangan⁹. Bunday instrumentlar kredit o'sishi va qarz yuklamasi bilan bog'liq tizimli risklarning jamlanishini cheklashga qaratilgan.

Likvidlik riski nuqtayi nazaridan 2025-yil yakunidagi LCR va NSFR ko'rsatkichlarining 100 foizlik minimumdan ancha yuqori bo'lishi tizimda qisqa va uzoq muddatli likvidlik zaxiralari mavjudligini ko'rsatadi. Biroq likvidlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi risk butunlay yo'q degani emas. Depozitlar tuzilmasining o'zgarishi, bozor foiz stavkalari, valyuta oqimlari va mijozlar xatti-harakati bankning likvidlik pozitsiyasini tez o'zgartirishi mumkin. Shu sababli likvidlikni boshqarishda kundalik operatsion monitoring bilan bir qatorda stress ssenariylari va favqulodda moliyalashtirish rejalarining mavjudligi muhim.

Markaziy bank 2025-yil hisobotida mikroqarzlar bilan bog'liq kredit risklari, kiber risklar hamda iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xavflarga alohida e'tibor qaratgan. Bu bank risklari tarkibining kengayayotganini ko'rsatadi. Raqamli kanallar va masofaviy bank xizmatlari ko'lamining oshishi operatsion samaradorlikni qo'llab-quvvatlasa-da, axborot xavfsizligi, firibgarlik, tizim uzilishlari va uchinchi tomon xizmat ko'rsatuvchilariga bog'liqlik kabi risklarni ham kuchaytiradi. Iqlim risklari esa qarz oluvchilarning pul oqimlari, garov qiymati va ayrim tarmoqlardagi aktivlar sifatiga ta'sir qilishi mumkin.

Mavjud xalqaro va milliy manbalar asosida tijorat banklarida risk-menejment samaradorligini oshirish bir necha amaliy yo'nalish bilan bog'lanadi. Birinchidan, risk-appetit bank strategiyasi va biznes-reja bilan bir tizimda ko'rib chiqilishi kerak. Risk limitlari faqat umumiy portfel bo'yicha emas, balki tarmoq, mahsulot, hudud, valyuta, muddat va mijoz segmentlari bo'yicha belgilanishi risk konsentratsiyasini erta aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, ichki reyting va skoring tizimlari muntazam validatsiyadan o'tkazilib, model natijalari real defolt va yo'qotish ko'rsatkichlari bilan solishtirilishi lozim. Basel qo'mitasi kredit riskini o'lchashda ma'lumotlar sifati va modellarni davriy tekshirishga alohida urg'u

beradi¹⁰.

Uchinchi dan, stress-test bankning kapital va likvidlik rejalashtirish jarayonining doimiy qismiga aylanishi zarur. Markaziy bankning 2025-yil makro stress-testida salbiy, ammo ehtimoli past ssenariyda CET1 koeffitsiyenti 2028-yil oxiriga 5,6 foizgacha, jami regulyativ kapital yetarliligi esa 6,8 foizgacha pasayishi mumkinligi baholangan¹¹. Bu stress-testlarning risklarni “bashorat qilish” vositasi emas, balki kapitalning potensial zarbalarga chidamliligini baholash vositasi ekanini ko'rsatadi. To'rtinchi dan, kiber va operatsion risklar bo'yicha hodisalarni yagona bazada yig'ish, yo'qotishlar sabablarini tahlil qilish va biznes uzluksizligi rejalarini sinovdan o'tkazish zarur.

Beshinchi dan, iqlim va ekologik omillarni kreditlash jarayonida qarz oluvchining moliyaviy holatini baholash bilan bog'lash maqsadga muvofiq. Bu alohida “yashil” talab yaratish emas, balki mavjud kredit riskini baholashda jismoniy va o'tish risklarining qarz oluvchi pul oqimlariga ta'sirini inobatga olishdir. Oltinchi dan, risk-menejmentning mustaqilligi saqlanishi, kredit ajratish va riskni nazorat qilish vakolatlari o'rtasida aniq funksional ajratish bo'lishi kerak. Xalqaro tamoyillar risk siyosati va kredit qarorlarida manfaatlar to'qnashuvini cheklashni talab qiladi.

Xulosa

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston bank tizimida 2024–2025-yillarda kapital va likvidlik ko'rsatkichlari prudensial minimumlardan yuqori darajada saqlangan, 2025-yil yakunida NPL ulushi 3 foizgacha pasaygan. Shu bilan birga, mikroqarzlar segmentidagi qarz yuklamasi, kiber xavflar va iqlim bilan bog'liq risklar banklar risk profilining yangi va muhim yo'nalishlari sifatida ajralib turadi. Shuning uchun bank risklarini boshqarish samaradorligini oshirish risk-appetit va limitlarni aniq belgilash, portfel konsentratsiyasini kuzatish, ichki reyting va skoringni validatsiya qilish, stress-testlarni kapital va likvidlik rejalashtirishga

¹⁰ Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. 30 April 2025. URL: <https://www.bis.org/publications/202504-guidelines-principles-management-credit-risk>.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for 2025 Published. 7 July 2026. URL: <https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/4124468/>.

integratsiya qilish, shuningdek operatsion va kiber risklarni tizimli monitoring qilish bilan bog'liq. Mazkur yo'nalishlar yangi, manbasiz mexanizm emas, balki Basel tamoyillari va Markaziy bankning amaldagi prudensial yondashuvlaridan kelib chiqadigan amaliy vazifalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. BIS, 25 April 2024. URL: <https://www.bis.org/committees/bcbs/basel-framework/standard/bcp>.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. 30 April 2025. URL: <https://www.bis.org/publications/202504-guidelines-principles-management-credit-risk>.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Supervisory Review Process: Comprehensive Assessment of Risks. URL: <https://www.bis.org/committees/bcbs/basel-framework/standard/srp/20/inforce/2019-12-15/published/2019-12-15>.
4. Mirtursunova D. Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari. Green Economy and Development, 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15493708.
5. Hamroyev Sh. Kredit risklarini boshqarishda zamonaviy texnologiyalarning o'рни. Muhandislik va iqtisodiyot, 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15634966.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. The Financial Stability Report for 2024 has been published. 30 May 2025. URL: <https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/2481500/>.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report for 2025 Published. 7 July 2026. URL: <https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/4124468/>.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Capital adequacy of the banking sector as of January 1, 2026. URL: <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/3326267/>